

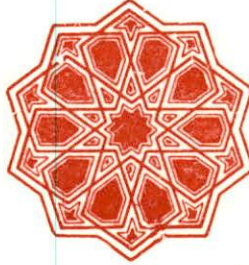
ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt: XXXI

*FAKÜLTENİN KURULUŞUNUN 40.
YIL ÖZEL SAYISI*

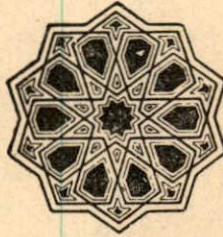
ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt: XXXI

FAKÜLTENİN KURULUŞUNUN 40.
YIL ÖZEL SAYISI

*Bu Dergide Yayınlanan makalelerin her türlü sorumluluğu
Yazarlarına aittir.*

SUNUŞ

Ankara Üniversitemiz 1946 yılında kurulduğundan bu yana pekçok fakülte, enstitü ve yüksekokulla yoğun bir şekilde faaliyetini sürdürmektedir. Üniversitemize 1949 yılında katılan ve en eski fakültelerimizden biri olan İlahiyat Fakültemiz, Erzurum Atatürk Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesinin kurulmasına kadar bütün Türkiye üniversitelerinin tek İlahiyat Fakültesi olarak kaldı. Daha sonra İslam Enstitülerinin üniversitelere bağlanarak fakülteleşmeleri sonucu, bugün dokuz ayrı İlahiyat Fakültesi bulunmaktadır. Bununla birlikte Ankara Üniversitemizin İlahiyat Fakültesi, hem eski Yüksek İslam Enstitülerine öğretim elemanı vermiş, hem yeni İlahiyat Fakültelerine öğretim üyesi yetiştirmiş ve yetiştirmekte oluşu ile ana fakülte özelliğindedir.

Bu yıl (1989) 40. kuruluş yıldönümünü kutladığımız İlahiyat Fakültemiz yurtiçi faaliyetlerinin yanısıra, İslam Üniversiteler Birliğinin üyesi olarak, İslam araştırmaları alanına katkılarda bulunduğu gibi müslümanlarla hıristiyanlar arasındaki diyaloga yönelişlerde de etkili olmaktadır.

Papalık Gregorienne Üniversitesi ile Üniversitemiz arasında 1986 yılında yapılmış anlaşma ile öğretim üyesi değişiminde bulunuyoruz, ortak seminerler düzenliyoruz. Ortak araştırma projeleri hazırlamayı ve belki bir ortak yayına girmeyi düşünüyoruz. Mayıs 1989'da "Müslüman-Hıristiyan İlahiyat Eğitiminin Sorunları ve İşbirliği" konulu ilk seminer Roma'da yapıldı. Önümüzdeki yılın Mayıs ayında ikinci semineri Ankara'da düzenleyeceğiz. Konu "Tarih Boyunca Din, Kültür ve Tolerans" olacak. Gregorienne Üniversitesi, Rektörleri başkanlığında 12 kişilik bir profesör grubu ile katılacaklar.

Üniversitemizin, Avrupa ülkelerinin üniversiteleriyle olan bilimsel işbirliği anlaşmalarından İlahiyat Fakültemizi ilgilendirenlerden biri

de Almanya'nın Bamberg Üniversiteleri ile İlahiyat Fakültemiz arasındaki Din Eğitimi ortak çalışma girişimidir.

İlahiyat Fakültemiz "din meselelerinin sağlam ve ilmî esaslara göre incelenmesini mümkün kılacak, mesleki bilgisi kuvvetli, düşünüşte ihatalı din adamları yetiştirmek" amacına uygun olarak çalışmalar yapmaktadır.

40. yılının, ülkemize ve mensuplarına hayırlı olmasını, otuz küsur yıldır çıkmakta olan ve yurt içinde olduğu kadar yurt dışında da aranan bir bilimsel kaynak olan derginin daha nice yıllar çıkmasını dilerim.

Prof. Dr. Necdet SERİN
Ankara Üniversitesi Rektörü

İ Ç İ N D E K İ L E R

	<u>Sayfa</u>
Prof. Dr. Necdet SERİN (Rektör) : Sunuş	III
İçindekiler	V
Doç. Dr. Münir KOŞTAŞ: <i>Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kuruluş ve Tarihçesi</i>	1
Prof. Dr. Hayrani ALTINTAŞ: <i>Psikoloji Sözlüğü Üzerine Dene-me II</i>	29
Prof. Dr. Hayrani ALTINTAŞ: <i>Tasavvuf</i>	73
Prof. Dr. Beyza BİLGİN: <i>Atatürk ve Türk Kadını</i>	85
Prof. Dr. İsmail CERRAHOĞLU: <i>Oryantalizm ve Batıda Kur'an ve ve Kur'an İlimleri Üzerine Araştırmalar</i>	95
Prof. Dr. İbrahim A. ÇUBUKÇU: <i>Şair Rıza Tevfik Bölükbaşı ve Felsefi Düşüncesi</i>	137
Prof. Dr. İsmet KAYAOĞLU: <i>Mevlana'nın Çağdaş Derviş Ta-rikatları, Babalar, Kalenderiler ve Diğerleri</i>	147
Doç. Dr. Mehmet BAYRAKTAR: <i>Is There A Methodology In The Qur'an For The Natural Sciences?</i>	157
Doç. Dr. Salih AKDEMİR: <i>Müsteşriklerin Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed (SAV)'e Yaklaşımları</i>	179
Doç. Dr. Sabri HİZMETLİ: <i>Osmanlı Devrinde Cezayirde Gelişen Bilim ve Kültürün Genel Bir Değerlendirmesi</i>	211
Doç. Dr. Sabri HİZMETLİ: <i>Un Auteur Turc Contemporain İsmail-Hakkı İzmirli (1868-1946)</i>	231
Doç. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK: <i>Belgelerin Işığında Türk-Ermeni Münasebetlerine Genel Bir Bakış</i>	245

	Sayfa
Yrd. Doç. Dr. Münir ATALAR: <i>Türklerin Kâbe'ye Yaptığı Ekonomik Yardımlar</i>	261
Yrd. Doç. Dr. Ruhi KALENDER: <i>Ruh Hastalıkları Tedavisinde Musiki</i>	271
Bekir DEMİRKOL: <i>Vaizlerin Ehliyetleri ve Mesleğe Yatkınlıkları Üzerine Deneysel Bir Çalışma</i>	283
Dr. Ahmet AKBULUT: <i>Hariciliğin Siyasi Görüşlerinin İtikadileşmesi</i>	331
Dr. İbrahim ÇALIŞKAN: <i>İstisna Akdinin Mahiyeti ve Unsurları</i>	348
Dr. İbrahim ÇALIŞKAN: <i>İslâm Hukukunda Ceza Kavramı ve Hadd Cezaları</i>	367
Dr. Mustafa KILIÇ: <i>İslâm Kültür Tarihinde Mûsiki. Başlangıçtan Emevilerin Sonuna Kadar</i>	399
Ar. Gör. Mustafa ERDEM: <i>Câhız ve "El-Muhtar Fî'r-Redd Ala'n-Nasara" İsimli Risâlesi</i>	454
İ.A. Heinz KLAUTKE: <i>Federal Almanya ve Batı-Berlin'de Müslüman Türkler</i>	475
 Kitap Tanıtımı:	
Prof. Dr. İsmail CERRAHOĞLU: <i>Ahmet Salih Muhâyirî, Tefsiru Süfyân b. Uyeyne, (et-Tab'atu'l-Ûlâ) 1403/1983.s. 438</i> ...	487
Dr. Ali YILMAZ: <i>Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü</i>	491

TÜRKLERİN KÂBE'YE YAPTIĞI EKONOMİK YARDIMLAR

Y. Doç. Dr. Münir ATALAR*

Mekke, Hz-i Peygamber zamanında ve onu takibeden Emeviler ve Abbasiler dönemlerinde vâlilerle yönetilmiştir. Milâdi 966 yılında Mekke Şerifliği tesis edildi. Bu şerifler, Mekke ve dolayısıyla Hicaz'da tam bir istiklâl sağlamak için büyük çabalar göstermişlerse de, hiç bir zaman tamamen müstakil bir devlet meydana getirememişlerdir. Ancak, güçlü devletlere bağımlı olarak, bölgesel otoritelerini koruyacak güce sahip olabilmişlerdir. 1517'den sonra Hicaz'da Osmanlı hâkimiyeti, Mekke Şerifi yoluyla tesis edilmiştir. Osmanlılar, Evlâd-ı Resûl'den oldukları kabul edilen seyyid ve şeriflere, saygı ve ikramlarda bulunmuşlardır. Onları, her türlü vergiden muaf tutmuşlardır. Mekke Şerifleri ile samimi ve dostâne ilişkiler kurmaya dikkat etmişler ve özen göstermişlerdir. Tarihi kayıtlara göre bu ilişkiler, Hicaz bölgesinin, Osmanlılara fiilen bağlanmasından önce başlamıştır¹.

Anadolu ve Rumeli kıtalarının hâricinde, genel yönetim hükümlerinin dışında tutulan vilâyetler şunlardır: Sayda, Bağdad, Basra, Musul Trablusgarb, Bingâzi, Hicaz ve Yemen. Bu vilâyetlerden Hicaz ile Basra'nın arâzisi, arâzi-i öşriyyeden ve diğerlerinin arâzisi, arâzi-i haraciyyedendir. Hicaz ve Basra fetholunup da, Osmanlı ülkesine katıldığı zaman, timar ve zeâmet usûlüne tâbi tutulmamış ve işlerine merkezce müdâhele edilmemiştir. Halkı, eskidenberi ne gibi vergiler ile mükellef ise, hazine için de, o alınmıştır. Arâzileri hakkında, önceleri ne işlem yürürlükte ise, hâliyle geçerli bırakılmıştır.

Bunun birçok sebebi vardır: Başta geleni, halkının aşiretler ve Urban'dan oluşması veya çeşitli dinlere ve mezheplere mensup bulunması, ve bölgelerinin siyâseten mühim ve nâzik olması gibi durumlardır.

* *Ank. Üniv. İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi Anabilim Dalı*

1 İ.H. Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerreme Emirleri*, Ank., 1972, T.T.K. Basımevi, s. 4. Daha fazla bilgi için bkz.: s. 19-34.

2 Abdurrahman Vefik (Sayın), *Tekâlif Kavâidi*, İst., 1328-30, C. I-II, C. I, s. 183.

Hicaz bir vilâyet, Mekke de bir emirlik idi. Vilâyetin, mülkiye teşkilâtının ve orada bulundurulmuş askerî birliklerin giderlerini, kendi bölgelerinin gelirlerinden sağlaması gerekiyordu. Emirliğin de, bağlı bulunduğu hükûmete belirli bir vergiyi ödemesi icabediyordu. Hal böyle iken Osmanlı Devleti, Hicaz vilâyetinin giderlerini tamamıyla kendi üzerine aldığı gibi, Mekke emirliğine de her yıl, önemli miktarda para ve hediyeler göndermek an'anesine tâbi bulunuyordu. İşte bu para, Surre-i Hümayûn adıyla bilinirdi².

Osmanlı İmparatorluğu, hiç bir zaman emperyalist olmamıştır. İşgal ettiği veya gittiği yerleri sömürmeyi düşünmemiştir. Aksine buralara, kendisinde olan herşeyi vermiştir.

Kendi Anayurdu, çekirdeği olan Anadolu'yu ihmâl bahasına oraları imara çalışmıştır. Bunun da sebebi, ele geçirilen Hıristiyan veya İslâm ülkelerini birer vatan olarak benimsemeleridir. Oraları, birer koloni olarak görmemişler, buralarda yaşayan halka adâlet ve düzen götürmüşlerdir. Çünkü İslâm hükümdarları, Allah'a karşı kendilerini sorumlu bulurlar. Halka sulh, sükûn ve adâlet götürmek de Allah'ın, Kur'ân-ı Kerim'in emridir.

Surre kelimesi, Arapça bir isim olup, صرّ - صرّ fiilinden gelmektedir. Çoğulu "Surer"dir. Surre kelimesinin sözlük anlamı; para kesesi, akçe çıkımı ve yardım için toplanan para, iâne demektir. Terim olarak Surre'nin tanımı ise şöyledir: Eskiden padişahların, hac mevsiminden önce, Receb ayında, İstanbul'dan Mekke ve Medine'ye; yani (Haremeyn'e); oranın en ileri gelenlerinden en yoksullarına varıncaya değin dağıtılmak üzere, özel bir törenle ve alayla gönderdikleri para, altın ve armağanlardır. Paranın dışında; kürk, inci ve elmaslarla süslü giyecekler, (kaftanlar, hil'atler), hahlar, soflar ve kadifeler gibi armağanlarla birlikte, yiyecek maddeleri de (zahâyir, galâl) gönderilmiştir³.

Haremeyn'e surre gönderilmesi, Abbasiler (750-1258) zamanında başlamıştır. Abbasi halifesi Mehdî (755-785), sulh zamanlarında yeni hac yolları yaptırmıştır⁴. Halifeler içinde fırsat düşürdüğüçe, Haremeyn halkına surre gönderilmesi âdetini, icâd eden, Mehdî'dir. Ondandır evvel surre gönderilmemiştir⁵.

3 Curban Mesud, *er-Râ'id*, Beyrut, 1976, s. 917; *el-Mucem el-Vasit*, Mısır, 1972, C. I, s. 512.

4 K.V. Zettersten, "Mehdî" Mad., *İ.A. C. VII*, s. 480.

5 Eyüp Sabri (Paşa), *Mir'atü'l-Haremeyn*, C. I-II, Konstantiniyye, 1301-6, C. I, (*Mir'at-Mekke*), s. 614.

el-Vâsık Billâh (842-847) tarafından da, Haremeyn fükarâsına ihsan ve ikram edilmiş ise de, her yıl gönderilmemiştir⁶.

Haremeyn'e her yıl surre gönderilmesi, ilk kez Abbasî halifelerinden el-Muktedir Billah (908-932) zamanında, milâdî 923'de âdet olmuştur. Gönderilen surrenin miktarı, 315. 426 flori altını idi⁷.

Fâtımîler (909-1171), Hicaz'ı kendilerine bağlamak amacıyla, Haremeyn'e para göndermişlerdir. Her yıl Hicaz'a gönderdikleri mürettebatın miktarı 120.000 dinar idi. Vezir Bâzûri zamanında bunu, 200.000 dinara çıkardılar. Osmanlılara gelinceye değin, Hicaz'a gönderilen paranın miktarı, hiçbir devlet zamanında bu miktara ulaşmamıştır⁸.

Eyyûbilerden (1174-1250) sonra, Mısır'ı ele geçirmiş olan Memlûkler (1250-1517), Hicaz halkının senipatisini kazanmak için, her yıl bir miktar zahire göndermişlerdir. Buna, Sadaka-i Mısıriyye denilmiştir⁹.

Tespitlerimize göre, Osmanlılarda, Haremeyn'e ilk kez surre gönderen padişah, Yıldırım Bayezid (1389-1402) olup, bu surre, o zaman devlet merkezi olan Edirne'den 80.000 altın olarak gönderilmiştir¹⁰.

Çelebi Mehmed (1403-1421), iki kez surre göndermiştir. İlkin, 1413'de 14.000 altın olarak; ikincisi 1421'de Edirne'den göndermiştir.

II. Murad (1421-1451), her yıl 3500 filoriyi surre olarak, Haremeyn, Kudüs ve Halilürrahman (Hebron) için göndermiştir¹¹.

Fâtih (1451-1481), İstanbul'un fethinden sonra, Hacı Mehmed Zeytûnî ile Mekke şerifine, büyük fethi müjdeleyen bir mektup ve Mekke emirine hediye olarak ayarı tam 2000 altın ile Haremeyn halkı için de 7.000 altın göndermiştir. Şerif ise bu mektubu, Kâbe önünde halka okutturmuştur. Ayrıca Fâtih'e, Necmüddin es-Suyûtî ile teşekkür ve tebrik mektubuyla birlikte hediyeler göndermiştir¹².

II. Bayezid'in (1481-1512) Surre-i, 14.000 düka altını idi. Bu surrenin yarısı Mekke, yarısı Medine sâkinlerine âit olmak üzere, her yıl gönderilmesi 886/1481 yılında âdet olarak benimsenmiştir¹³.

6 Aynı eser, s. 706.

7 İbrahim Rifat (Paşa), *Mir'atü'l-Haremeyn...*, Cüz: I-II, 1344/1925, Cüz: II, s. 309.

8 M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, s. 284.

9 E. Sabri, *Mir'at*, C. I, s. 678.

10 Muhammed el-Emin el-Mekkî, *Hulefâ-yı İzâm-ı Osmanîyye Hazerâtının Asâr ve Mebrûre ve Meşkûre-i Hümâyûnları*, İst., 1318, s. 19.

11 M.E. el-Mekkî, a.g.e., s. 19; el-Hac Hafız Davud (Miralay), *Hac Rehberi*, 1317, s. 132.

12 Feridun Ahmed, *Mecmua-i Münşeât-i Selâtin*, C. I-III, İst. 1275, C. I, ss. 232-3; 266.

13 E. Sabri, *Mir'at*, C. I, ss. 670, 707; M.E. Mekkî, a.g.e., s. 19.

Yavuz Sultan Selim'e (1512-1520) gelinceye değin gönderilen surreler, düzensiz, hem de yalnızca, kutsal beldeye olan saygıyı kanıtlamak ve iyiliğe karşı Allah tarafından verilecek mükâfâtı kazanmak amacıyla yönelikti. Yavuz, Mısır'ı alıp, "Hâdimü'l-Haremeyni-Şe-rifeyn" ünvanını alınca, Surre'nin her sene düzenli gönderilmesini emretmiştir. Böylece, Surre gönderilmesi görevinde dinî yön ağırlık kazanmış ve dolayısıyla de Surre gönderilmesi resmî ve siyâsî görevler arasına girmiştir. Haremeyn halkının "Sadaka-i Rumiyye" diye andığı Yavuz'un surresi, 200.000 filori altın ile 7000 irdeb (1 irdeb = 900 kg). hubûbattan oluşmaktaydı. Bunların dağıtımı için, Emir Muslihuddin'i surre emini olarak ve iki kadıyı da özel olarak görevlendirdi. Ellerine bir de, dağıtımın nasıl yapılacağını gösteren Surre Defteri verdi ki, dağıtım bu deftere göre yapılmıştır. Hicaz bölgesinin Osmanlılara tâbi oluşundan sonra, özellikle Mekke, Medine, Yenbuğ çevresi Mısır Valiliğine bağlandı. Mehmed Ali Paşa'nın isyanına (1832) kadar Mekke Şeriflerinin seçim ve azilleri için; Mısır, Şam, Cidde Valileri ile Mekke Kadısının kanaat ve yazılarına başvuruldu¹⁴.

Surre Defterleri : Surrenin: Hangi yılda, nereden-nereye ve ne miktar gönderildiğini, gönderildiği bölgede surreten kimlerin ve hangi zümrelerin ve ne miktar pay alacaklarını gösteren bir çeşit dağıtım defterleridir. (Surrenin dağıtımı bu defterlere göre yapılırdı). Surre defterinde ismi olmayan kimse, surre alamazdı. Bu defterlerin başında, zamanın padişahının tuğrası bulunurdu. Sonunda da, ilgili görevlilerin mühürleri ve imzaları vardır¹⁵.

Kanûni (1520-1566)'den itibaren, 1917'de Surre gönderilmesinin sona ermesine kadar olan-yaklaşık 4 asırlık-devreyi, Surre Defterleri'nin yardımıyla tarihî seyri içinde incelemek mümkündür. Bunu yaparken de, Arşivlerimizde rastlanılan "Surre Mahlûlât", "Surre Müfredât", "Surre Esâmî", "Surre Masârifât", "İrsaliye" ismini taşıyan defterler ile "Surre İstirhâmını Hâvî Belgeler"e de, Surre Defterlerini kronolojik olarak sıralarken, o tarihler itibariyle sıraları geldiğinde yer verilerek, üzerlerinde durmak icab eder. Çünkü, herhangi bir seneye âit Surre Defteri tesbit edilememiş ise ve biraz önce isimlerini sıraladığımız diğer defterler ve belgeler, o yıl Surre gönderildiğini ortaya koymakta ise, o seneye âit surre ile ilgili bilgileri; bu defterler ve belgeler vasıtasıyla vermek mümkündür. 1520-1917 yılları arasındaki süreç içinde, kesiksiz ve zin-

14 İ. Rifat, *Mir'at*, Cüz: II, s. 309.

15 Bkz.: *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMİA)*, Defter (D): 1727.

cirleme olarak, her yıl Surrenin gönderildiğini tesbit ettiğimizi söyleyemeyiz. Bu süreç içinde tespit edebildiğimiz defter sayısı, bugün için 150 dolayındadır. Bunun sebebini, Arşivlerimizdeki tasnif çalışmalarının henüz tamamlanamamış olmasında aramak gerekir.

Surre defterleri ile ilgili olarak, tespit edebildiğimiz en eski tarihli belge, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri'ndeki 1559 tarihli bir kayıttır¹⁶. Elimizdeki bilgilere göre, en eski Surre Defteri'nin tarihi 1587'dir¹⁷. En son Surre Defteri ise, 1915 tarihlidir¹⁸.

Surre konusunun dayanağını teşkil eden surre defterlerinin, âit olduğu dönemin mâlî durumunu aydınlatması bakımından, ayrı bir önemi vardır. Bu açıdan bakıldığında, Surre konusu, iktisat tarihi ile uğraşanları yakından ilgilendirmektedir.

Kanûnî (1520–1566), Hicaz'a gönderilen hububat miktarını artırmıştır. Haremeyn için, 18.000 kırmızı eşrefî dinar göndermiştir. Mekke Şerifine, Cidde gümrüğü hâsılâtının yarısını tahsis etmiştir¹⁹.

Surre gönderme işi, diğer padişahlar zamanında da artarak devam etmiştir. Nitekim II. Mahmud (1808–1839) devrinde gönderilen zahire 17.000 irdeb; paranın yekûnu da II. Abdülhamid (1876–1909) zamanında 3.513.615 kuruştur²⁰.

Defterlerde tarih açısından önemli kopukluklar ve boşluklar bulunduğundan bu artışları, bir grafikte gösteremiyoruz.

Osmanlı Devleti, an'aneye ve eldeki vakıflara uymak sûretiyle, her sene Surre'yi düzenli olarak göndermiş; binbir güçlük ve darlık içinde bile buna riâyette kusur etmemiştir. Mekke'ye değin surre gönderilmesi, I. Dünya Savaşı içinde Mekke Emîri Şerif Hüseyin Paşa (1853–1931)'nin 1916 senesinde isyan etmesinden bir yıl evveli (1914–15)'ne kadar devam etmiş ve sonra Medine'ye ve 1916–17 senesinden itibaren zahâriri muhafaza için Şam'a kadar gönderilmiş ve tabii orada kalmıştır. Buna rağmen son Osmanlı hükümdarı, VI. Mehmed (Vahdeddin) (1918–1922), Arabistan ve hatta Suriye ve havâlisinin elinden çıkmış olmasına rağmen, Halife sıfatıyla, etrafa hoş görünmek siyâsetini tâkib ederek gösteriş olarak, Türk ordusuna düşmanla beraber vuran Mekke emiriyle, Urbanın surrelerinin, yine eskisi gibi gönderilmesini irâde eylemiştir²¹.

16 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Mühimme Defteri (MD): 4/30.

17 TSMA, E. (Belge): 347.

18 Vakıflar Genel Md. Arş.: Defter No: 1875.

19 M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, s. 284.

20 a.g.e., aynı yer.

21 BOA, Dosya Tasnifi, No: 49 (Surre-i Hümayûn)

Öteden beri İslâm ülkelerinin hükümdarlarıyla, Osmanlılar tarafından Mekke ve Medine'ye Surre ve armağanların gönderile geldiği bilinen bir gerçektir. Mekke ve Medine'nin kutsallığına inanan Osmanlılarla, İslâm hükümdarları, bu kutsal yerlerde oturan fakirlerle (Çöl Arapları, Urbân), Haremeyn-i Şerifeyn'de hizmet eden imam, müezzîn, kayyım, ferrâş ve diğer din görevlilerine; Mekke ve Medine emirleri ile diğer görevlilere ve delillere her sene hac mevsimi yaklaşınca, çeşitli hediyelerin yanı sıra paralar göndermişlerdir. Bu davranışları, bu yerlere olan sevgi ve saygılarından doğmakla beraber, aynı zamanda kendilerinin şan ve otoritesini, saygınlığını da simgeliyordu. Bu ikinci hususun, siyasi yönden ayrı bir önemi vardır.

Hac için Mekke'ye giden kafilenin başkanına, Emirü'l-Hac denmektedir. Mısır'ın, Yavuz tarafından Osmanlı ülkesine katılmasına değin, Mısır memlûkleriyle Osmanlı Padişahları, ayrı ayrı Emirü'l-Hac nasb ederlerdi. Mısır'ınki Kahire hacılarını, Osmanlı'nınki de İstanbul hacılarını, Şam yoluyla Mekke'ye götürürlerdi. Osmanlı hilâfetinde bu memuriyet, sonraları Surre Eminliğine dönüştürülmüştür²².

Surre Emîni, doğruluk ve dindarlıkla tanınmış, yüksek rütbeli; sivil, asker veya ilmiye sınıfından birisi olurdu. Surre Alayı ile İstanbul'dan yola çıkar, hac kervanını güven içinde götürüp getirir, Mekke ve Medine'de para ve hediye emânetlerini ilgililere Surre Defteri gereğince dağıtır, hac süresince güvenliği sağlar ve hac farizasını da yerine getirdikten sonra, İstanbul'a dönerdi²³.

Surre Alayı'nın yolu, zaman zaman, değişikliğe uğramıştır. Elimizdeki belgelere göre bunu; biri, Tanzimat'tan evvel; ikincisi, sonra; olmak üzere belli başlı iki kısma ayırmak mümkündür. Tanzimat'tan evvel, hatta ondan bir müddet sonraya, 1864 senesine kadar Surre Alayı, kardan katır ve develerle gönderilmiştir. O tarihten itibaren denizden vapurla gönderilmeye başlanmış ve bu durum 1908'lere değin sürmüştür. 1908'den sonra Hicaz Demiryolu'nun yapılmasıyla da Surre, trenle gönderilmiştir²⁴.

Surre Alayı, Şam, Medine ve Mekke'ye ulaştığında buralarda ayrı ayrı karşılama törenleri yapılmaktadır. Alay'ın, sağlık ve esenlik içinde

22 Bkz.: İA., C. IV, s. 263; M.Z. Pakalın, OTDTS., C. I, s. 527.

23 TSMA. E. 4857 (1061) H. ve E. 4390 (1117 H.) BOA., Hatt-ı Hümayûn, no: 4340, 4352.

24 M.Z. Pakalın, OTDTS., C. III, s. 280.

İstanbul'a dönme haberini, müjdeciler getirirlerdi. İstanbul'da da dönüş törenleri yapılırdı²⁵.

Surrenin gönderilmesindeki en önemli husus, Surre Alayı törenleridir. Padişah, Sadrazam ve diğer devlet ricâlinin katıldığı bu törenler, 1864 yılına değin Topkapı Sarayı'nın Has Bahçesinde, o tarihten itibaren Dolmabahçe Sarayı önünde yapılmıştır. Halktan büyük bir coşku ile bu törenleri izleyenler olduğu gibi, törene katılanlar da olurdu. Bu törenler, İstanbul'un Üsküdar yakasında tekrar edildikten sonra, Alay, yola çıkardı.

Mekke ve Medine'ye *surre göndermenin* en başta gelen *amaçlarından* biri, bu kutsal beldeye olan saygıyı kanıtlamak ve iyiliğe karşı Allah tarafından verilecek mükâfatı kazanmak amacına yöneliktir. Surre ve mahmil göndermenin ikinci bir amacı, çeşitli İslâm Devletleri'nin bağımsızlık ve hükümlanlık iddialarını sembolize etmesidir. Bu anlamı ile Surre ve Mahmil gönderme görevi, tarihî bir kıymet ifade etmektedir. Çünkü siyasal değişimleri ve asırlar boyunca vukûbulan rekâbetleri aksettirirler. (Surre ve Mahmil göndermek suretiyle, şeriflere, otorite ve koruyuculuk sıfatlarını kabul ettirmek isteyenler meydana çıkmış çok geçmeden onların yerini başkaları almıştır). Yolların güvenliğini sağlamak ve çöl Araplarının (Urbân'ın) Hac kâfilelerini vurmalarını önlemek için de Surre gönderilmiştir. Hac yolu üzerindeki bu gibi kabilelerin özel surre'leri vardır. Buna Urbân Surre si denmektedir²⁶.

Mekke ve Medine'ye Surre gönderilmesinin dolaylı yoldan bir diğer gâyesi de, Osmanlı Devletindeki saltanat değişikliğinin Haremeyn sâkinlerine duyurulmasıdır: Mehmed III. zamanında, Kâhire'de Kâbe örtüsü gönderileceği, gün, tören sırasında bu padişahın vefat ederek, yerine Ahmed I.'in geçtiği haberi gelmiş, bu padişah değişikliği üzerine, padişah isminin değiştirilmesi zarurî olduğundan Mehmed III.'in isminin yerine Ahmed I.'in adı işlettirilmiştir. Ayrıca, Osmanlı hükümdarlarının her birinin tahta cülûslarında yeni padişahın hükümdarlığının, Nâme-i Hümâyûn'larla civar ve komşu ülkelere doğrudan duyurulduğu bilinmektedir²⁷.

Surre, Mekke ve Medine'de, Surre ve hacı sadakası ile geçinen, bütün yıl hiç çalışmayan bir zümrenin doğmasına da sebep olmuştur. Bøy-

25 T. Ahmed Atâ, *Tarih-i Atâ*, c. I-V, İst. 1292-3, C. I, ss. 239-41; Esad Efendi, *Teşrifat-ı Kadime*, İst. Üniv. Ktb. Türkçe Yazma, No: 2692, ss. 6-7.

26 E.S. Paşa, *Ceziretü'l-Arab*, s. 243-4.

27 Mustafa Naimâ, *Tarih-i Naimâ*, C. I-IV, İst. 1280, C. II, s. 83.

lece bu iki şehir, hatta bütün Hicaz, tüketici bir bölge haline gelmiştir. Bu husus, Arap toplumu üzerinde Surre'nin olumsuz etkisidir.

Surre, Mısır Hazinesi'nden ve Haremeyn Evkâfı'ndan tayin edilirdi. Bunlardan başka Sultanlar, kadı efendiler, paşalar, vezirler, zengin kişiler (hayır sâhipleri) de katılırdı. Devamlı bir şekilde Devlet gelirlerinden alınan paralar, Mısır Hazinesi ve Sultan Atiyyesidir. Mısır Hazinesi ise, Osmanlı Devlet Hazinesini oluşturan iki hazineden (Enderûn ve Bîrûn) Enderûn Hazinesi'ne tâbidir. İşte Surre, Enderûn dediğimiz bu "İç Hâzîne"den ayrılmaktadır. 1587'de Haremeyn Evkaf Nezâreti'nin kuruluşuyla, bu nezâretin yönetimini ellerine alan Dârü's-Saâde Ağaları tarafından, tayin olunan surrelerin, Evkâf Nezâreti'nden tahsili cihetine gidilmiştir. Sultan ve diğer kişilerin vakıfları Surre'nin esasını teşkil etmektedir. Bunlar da han, hamam, dükkan, imâret ve bazı köylerin evkâfından alınan irâdlardır. Bütün bu para ve hediyeler, Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli yörelerinden gönderilmiş olup, İstanbul'da toplanarak, Surre Alayı ile birlikte Hicaz'a giderdi.

Mekke ve Medine'nin onarım ve bakımı; Sultan bağışlarıyla yaşayan çeşitli Arap göçebelerinin iâşeleri, İstanbul'dan Mekke'ye ulaşan yolun bakım ve onarımı, Şam'dan Medine ve Mekke'ye kadar su yollarının, su ve yiyecek depolarının onarımı, Surre Emini tarafından her yıl götürülen büyük paralar ve hediyeler, Mısır ve Suriye'den temin edilmesi gerekli hubûbat, Cidde ve civarının kamu gelirlerinin kullanımı ve nihâyet bir muhâfız birliği eşliğinde, Arap çöllerinde hacıları götürmek için görevli Şam Paşa'sının yürüyüşü, vakıf medreseler, gönderilen yazma eserler, bütün bunlar İmparatorluk hazinesine her yıl çok büyük masraflara yol açmıştır. İstanbul'da törenler için yapılan giderler de bunlara eklendiğinde, masraflar daha da artmaktadır.

Sosyal, ekonomik ve siyasî yönleriyle surre, Osmanlı toplumu içinde son derece ilgi çekici ve canlı bir kurum olma niteliğini taşımaktadır. *Türk-Arap ilişkilerinin* şimdiye değin, istenilen şekilde gelişmemesinin ana sebebi, yanlış bir kültür anlayışından ve temelsiz tarih bilgisinden kaynaklanmaktadır.

İşte, işlemeye çalıştığımız surre konusundan da anlaşılacaktır ki, Osmanlılar, Arap ülkelerini sömürme ve koloni haline getirme gibi, herhangi bir emperyalist düşünce ve teşebbüse asla sahip olmamışlardır. Esasen, Osmanlı Devletinin devamlı olarak güttüğü politika, yönetimi altında bulunan değişik din, mezhep ve ırklara mensup insanları sömürmek değil, aksine, onlara hizmet etmektir. Nitekim, doğu ve batıdaki gü-

nümüze ulaşan, Osmanlı Devri tarihsel yapıtlar, bu fikrimizi desteklemektedir. Türk-Arap ilişkilerini, ortak din ve kültürün toplayıcı ve birleştirici etkisi altında, tek bir vücut imişçesine, kardeşçe, eşit düzeyde ortak bir yaşam, hatta özveri simgelemiştir. İçinde, bulunduğumuz XX. yüzyılda bile, uluslararası ilişkilerde böylesine bir hoşgörü ve özveri, düzenine rastlamak güçtür.

Türk-Arap yakınlığının köklerini ortak kültürde, benzer âile yapısında ve ortak paylaştığımız birçok sosyal değerlerde bulmak mümkündür. Biz, hepimiz, ortak değerleri olan bir medeniyeti oluşturmaktayız. Bu medeniyet, İslâm Medeniyetidir ve Türklerle Araplar arasında mevcut en kuvvetli bağıdır.

Türkler, Araplar ve diğer Müslümanlar, tarihimizi, toplumlarımızın görgü ve yaşayışını, başkalarının, yani Batıların gözü ile görmekten vazgeçerek kendi ölçülerimiz ve değerlerimiz açısından ele alarak, o şekilde incelememiz ve anlamamız gerekmektedir. Bunun zamanı, çoktan gelmiş ve geçmektedir. Aksi takdirde oryantalistler kalkıp da: “-Osmanlılar eski Arap ülkelerini sömürge yaptılar, sömürdüler” dedikleri zaman, buna kimi bilim adamları bile inanabilmektedir. Hiçbiri kalkıp, da: “-O devirde sözü edilen ülkelerde sömürülecek ne vardı? Hangi servet kaynakları mevcuttu da sömürüldü? Petrol mü?” diye-miyor. Hiç kimse: “-Osmanlılar almadılar, üstüne üstelik asırlarca hep verdiler diyemiyor”. “Hangi sömürgeci devletin parlamentosunda sömürge milletvekilleri bulunur? Avam kamarasında Hindistan mebusları var mıydı? Fransa Millet Meclisi’nde Çin Hindi temsil ediliyor muydu? Ama açıp bakın, Osmanlıların Mebusan Meclisleri’nin listeslerini!.. Sömürge olduğu iddia edilen tüm bu Arap ülkeler, her sancağı ile Anavatan gibi kendi milletvekilleri tarafından temsil edilmişlerdir” demiyor. Osmanlı bütçelerine, “sömürge” denilen eyâletlerin gelirlerinden, -onlar için- üçer, dörder kat fazla ödenekler konulmuştur.

Ne zaman *Türk-Arap ilişkileri* gündeme gelse, birçoğumuz ve özellikle yetkililerimiz, hemen tarihî bağlardan söz etmektedirler. Bunun anlamı: Arapların yüzyıllar boyu Osmanlı hakimiyetinde yaşamalarıdır. Birçok Arap aydın ve milliyetçisinin, bu tarihî bağları artık hatırlamak istemediğini unutmamalıyız. Biraz önce de değindiğimiz gibi, ilişkilerimizde, manevî ve kültürel bağlar unsuru, her halde tarihî bağlardan çok daha yakınlaştırıcı olabilir.

Osmanlı Devleti’nin, idarî işlerde kullandığı dilin Türkçe olduğu bilinen bir gerçektir. Ancak, Arap ülkelerinde geniş çapta Arapça da

kullanılmış ve böylece Arapça'nın gelişmesi sağlanmıştır. Başbakanlık Arşivi'nde ki Hicaz'a gönderilen Nâme Defterleri, Arapça olarak "Nâme-i Hümayûn" örnekleri ile doludur.

Yeni harfleri kabul edişimiz, lâiklik prensibimiz, Batı Bloku'na dâhil oluşumuz, Filistin-İsrail sorunundaki yanlış değerlendirilen görüşümüz ile Kıbrıs konusunda Arapların, Türkiye'yi desteklememeleri, Türk-Arap dostluğunu incitmemeli ve ilişkilerimizi engellememelidir.

Dörtüyz yıllık bir süre ile, Türkler ve Araplar öz dillerini ve millet olarak ayrı benliklerini korumakla beraber, tek bir devlet içinde birleşerek siyasal bir bütün, bir vahdet içinde yaşamayı başarmışlardır. Bu durum, inkâr edilemez bir gerçektir.

Çalışmalarımız sırasında dikkatimizi çeken bir husus da şudur: Osmanlı Padişahlarından hacca giden hiç kimse olmamıştır. Buna sebep, bu iş o vakitler aylarca zamana mütevakıf olduğu için, herhalde vakit ayırlamamasıdır. Son padişah VI. Mehmed (Vahdeddin), hükümdarlıktan düştükten sonra Hicaz'a gitmişse de, haccetmemiştir. Diğer hiçbir padişah, değil hacca gitmek, Hicaz'a ayak bile basmamışlardır. Yavuz bile Hicaz'a ayak basmamış, Hicaz'ı Mısır'dan fethetmiştir. Şehzâdelerden yalnız Sultan Cem haccetmiştir. Hacceden başka hiçbir şehzâde yoktur. Kanaatimiz, padişahların, devletin başından ayrılmalarının, devletin güvenliği açısından sakıncalı olacağı düşüncesiyle padişahları, bu görevden alıkoyan bir fetvanın verilmiş olabileceğidir.